

УДК 342.531.4(410.1)

О.Ю. БРУСЛИК, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ВИНИКНЕННЯ ТА СКЛАД ПАЛАТИ ЛОРДІВ БРИТАНСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ

Ключові слова: Парламент Великобританії, Палата лордів, виникнення, історичний розвиток, мова діловодства, розмовна мова парламенту, персональний склад, реформа

Відправною точкою на шляху вивчення Британського парламенту обрано саме дану тему, керуючись хронологією виникнення цього інституту, адже формально першою була створена саме Палата лордів. Свого часу професор М.М. Ковалевський радив «не втрачати з виду історичної, чи точніше, еволюційної точки зору» [1, с.15], власне чому ми і слідуємо. Розглядувану проблематику досліджували такі науковці, як: Р. Гнейст, А. Фонбланк, Н. Крилова, А. Полард, К. Джонс, Е. Коук, В. Блекстон, В. Беджот та ін. Метою даної статті є дослідження розвитку парламенту Великобританії шляхом аналізу виникнення та складової еволюції верхньої палати парламенту.

Палата лордів Британського парламенту походить від ранньосередньовічного суду – англосаксонського Вітенагемоту (англ. Witenagemot) і його наступника Curia Regis (XII–XIII ст.). Вони скликалися королем для розгляду та оголошення законів, а також для проведення консультацій щодо введення нових податків [2, с.36]. У даному підході до вивчення історії парламентаризму ми слідуємо за представниками вігської школи, одним із найяскравіших лідерів якої був відомий британський історик Стебс (Stubbs) [3, с.6]. Отже, у зазначений історичний період при королі функціонувало декілька органів чи, точніше, нарадчих колегіальних структур.

На постійно діючій основі працювала керуюча державними справами Мала рада (лат.

Continual Council – постійна рада). Вона здебільшого виконувала функції таємної ради, а за сумісництвом і виконавчі повноваження, втілюючи в життя рішення, що приймав король, керуючись консультаціями членів цієї структури. Безсумнівним є те, що членами даного органу були віддані, услужливі особи, яким довіряв правитель. При Едуарді I (1272–1307 рр.) почала скликатися Велика рада (лат. Magnum Concilium), яка і була прототипом Палати лордів та до якої входили вище духовенство і коронні васали [4, с.373]. Паралельно з цим процесом до засідаючих баронів та провідних церковнослужителів, король розпочав залучати рицарів, представників міст та інших громадян. У 1275 році Едуард I скликав свій «перший загальний парламент» [2, с.17].

Приблизно в 1310 р., як зазначає Рудольф Гнейст, видозміна відбувається і в термінології, за якою під словом «Parliament» розумілося то вище судове, то законодавче зібрання держави [4, с.381–382]. Якщо говорити про сучасну етимологію терміна «парламент», то це не лише Палата громад та Палата лордів – це «королева в парламенті» («Queen-in-Parliament») [2, с.16]. Таким чином, цей правовий феномен складається з трьох елементів: двох палат парламенту та корони. При цьому слід зазначити, що як британські юристи, політики, так і «пасажири клефемського омнібусу» (як прийнято називати в Англії пересічних громадян), синонімом парламенту вважають Палату громад. Однак саме згадані вище три складові частини, що діють спільно та вдало визначені збірним поняттям «королева в парламенті», і складають парламент [5, с.46].

Відразу ж слід зауважити, що ми свідомо використовуємо специфічні терміни іншомовного походження, що використовувалися в XIII–XIV ст., для позначення Палати лордів у тодішній її інтерпретації, адже в той час сучасний термін, зрозуміло, що не вживався. Саме тому доцільно більш детально зупинитися на понятійному апараті, а також на мовах, які в різні часи використовувалися у практичній діяльності представницького органу.

До моменту Нормандського завоювання Англії широко застосовувалася у діловодстві латинь, а в побуті старонормандська мова та англо-саксонські говори германського походження. Після 1066 року починається період хрестоматійного використання континентальних підходів до облаштування як життя в Англії, так і її державних органів. Французька мова, що стала живою мовою спілкування вершків тодішнього англійського суспільства, починає поступово витіснити із документообігу латинь.

За свідченням професора Кріса Гівен-Вілсона (Chris Given-Wilson), англійська була розмовною мовою в парламенті вже наприкінці XIII ст. У 1362 р. законодавчим актом було передбачено, що всі прохання в суді надалі мають бути подані саме англійською мовою, хоча вони все ще мають записуватися на латині. Роком потому англійська також стала щоденною мовою парламенту. У 1399 р. зречення Річарда II було оголошено в парламенті спочатку на латині, а потім англійською. Що ж стосується діловодства, то з середини XIII ст. і до 1489 р. статути та акти писалися французькою, хоча деякі уривки були все ще на латині. Після ж 1489 р. усі акти розроблялися і затверджувалися виключно англійською мовою [6, с.25–26].

Зважаючи на те, що мова йде про період феодалізму, стає зрозумілим, що членами *Magnum Concilium* були лише великі землевласники в особі провідних священників (вище духовенство та абати), які мали достатні статки та земельні наділи, а також королівські васали. На основі феодальної системи вся земля держави вважалася повною власністю суверена. Вона розподілялася на окремі володіння, що називалися феодами чи ленами і передавалася знаті – баронам, васалам, утримувачам коронних земель на умові складення присяги на вірність королю (*fealty*) і надання йому допомоги у випадку війни на чолі визначеної кількості людей.

Але для того, щоб мати у своєму розпорядженні подібний воєнізований загін, васал мав ділитися своїм феодем, що був отрима-

ний безпосередньо від короля (на початкових етапах таких феодалів називали єдиним поняттям – *Baronage*), з іншими людьми на певних умовах, які здебільшого він визначав самостійно. На час відбування військової повинності, землевласник також мав передати свою особисту землю у користування тим людям, які залишалися в межах феоду. Подібна оренда землі здійснювалася за певну плату – ренту, яка сплачувалася у формі зерна чи іншого провіанту, що складало матеріальну основу для військової кампанії. Подібна система взаємостосунків була відома як відносини між лордом і васалом. При цьому, кожен васал мав захищати та слухати свого лорда, але в межах домовленостей, на яких він утримував землю. У свою чергу, лорд був зобов'язаний покровительствувати своїм васалам та здійснювати суд над ними [7, с.216]. Саме тому принцип васалітету презюмував, що лорд представляв у Великій раді усіх членів свого феоду.

Відповідно до п.14 Великої хартії вольностей (*Magna Carta*) 1215 р. зазначалося, що «для того, щоб мати загальну пораду королівства при оподаткуванні грошовою допомогою, або оподаткування щитовими грошима, ми накажемо покликати архієпископів, єпископів, абатів, графів і старших баронів нашими листами кожного окремо» [8]. За свідченням Албані Фонбланка: «Це було те, що ми називаємо тепер Палатою лордів, це було в той же час прямим продовженням Вігенагемота» [7, с.4]. Саме такими були соціально-економічні передумови персонального формування *Magnum Concilium*.

За часів Едуарда I Рада прелатів та баронів становить органічну складову частину державного управління. У парламент як законодавчий орган здавна було прийнято запрошувати лише найкращих, найосвідченіших людей. З плином часу як парламентські форми діяльності, так і персональний склад палат мав бути чітко регламентованим.

Так, до участі в засіданнях Великої ради запрошувалися: духовні лорди, світські лорди

та члени Постійної ради. До першої групи належали: архієпископи, єпископи, абати, пріори та магістри орденів. До другої – графи та барони [4, с.384].

Пізніше титульна система світських лордів зазнала деяких змін, що мали розширювальний характер. Першим англійським герцогом був Чорний принц, якого Едуард II в 1338 році зробив герцогом Корнуельським (лат. *dux* – предводитель). У 1386 р. Річард II зробив маркізом дублінським Роберта де-Вера, і це – перша згадка в історії Англії про титул маркіза. Віконт був представником графа, а знайшов цей титул Генріх IV у своїх французьких володіннях і ввів у Англії в 1440 р. Барон замінив до-нормандського тана. Найстарішими були ті барони, які отримали свої лени безпосередньо від короля. І якщо в історії часто згадується про баронів, то під ними розуміються всі вищі ступені перства, що існували в даний час [7, с.16–18].

Третьою складовою групою Великої ради була Постійна рада. Не тільки давні форми запрошень та цілі заради яких відбувалися подібні зібрання, але й документальні свідчення, які існують засвідчують, що члени Постійної ради мали право голосу в парламенті. Так, наприклад, *Rotuli* (лат. рулон – авт.), який відноситься до 1292 року, засвідчує, що члени Постійної ради займали місце в парламенті, як би сьогодні сказали, за посадою (канцлер, судді та інші вищі посадові особи Постійної ради) [4, с.388–389].

Визначаючи частоту скликання прелатів та баронів, Рудольф Гнейст зазначає, що «цей періодичний сейм, що скликався зазвичай чотири рази в рік, при чому магнати сходилися з королівською радою (мається на увазі Постійна рада – авт.) і разом з останньою створюють, на час сесії, Велику раду». Способи, якими здійснювалося скликання в парламент, починаючи з 1295 року відомі майже у всіх подробицях, дякуючи парламентським запрошенням (*writ*). Всі дані, що відносяться до цього предмета, розроблені в чудових роботах Прінна (1650–1664 pp.) і Дугделя (1685 р.), а

також в звітах про титул пера (*Reports on the dignity of a Peer*) [4, с.384].

Запрошення на засідання парламенту були іменними і саме з них ми черпаємо інформацію про те коло питань, яке слід було розглянути тому чи іншому складу парламенту. На початковому етапі становлення представницького органу Англії, офіційні *writ* доволі різноманітні визначали цілі скликання для комерційних та перів. За даними згаданих джерел, магнати запрошувалися для того, щоб король міг мати з ними «нараду і обговорення» (*colloquium et tractatum*), тобто для того, щоб обговорювати питання, які поставлені перед ними в парламенті, і приймати рішення (*ad tractandum et ordinandum*). Ця формула, що найбільш зрозуміло сформульована в запрошеннях магнатів на «зразковий парламент» 1295 р., потім повторюється в запрошеннях на всі парламенти, інколи дослівно (до прикладу, запрошення на парламент 1296 р. та на парламент 1306 р.), а інколи з деякими варіативними змінами [3, с.421–424]. Однаковість, а інколи цілком шаблонність цих запрошень говорить про те, що уже на кінець XIII ст. в королівській канцелярії склалася певна формула виклику магнатів.

Загалом середньовічний парламент скликався залежно від причин та завдань, які він мав виконувати. У перських звітах (*Peer's Report*) міститься інформація про те, що Едуард III у 1330 році дав обіцянку, що парламент для виконання судових функцій буде скликатися щорічно, чи навіть частіше у випадках необхідності [4, с.375]. Часте скликання середньовічного парламенту в цілому було не вигідним як для магнатів, так і для представників громад. Це обумовлено важкістю дороги та обсягом часу, що потрібно було використати для того, щоб дістатися до Лондона. Довгий шлях, який доводилося пройти парламентаріям супроводжувався не лише великими фінансовими витратами, але і високим ступенем небезпечності. Ну і окрім цього, ніхто звичайно не був зацікавленим у частому скликанні для затвердження нових

податків. Тому як бачимо, склад та характер діяльності парламенту вцілому і Палати лордів безпосередньо, залежали від кола питань, які перед ними висувалися на черговій сесії та повноваженнями, якими вони були наділені.

Що стосується черговості засідань, то починаючи з періоду встановлення паритету між палатами в Британському парламенті, лорди збиралися тоді коли й комонери. Виключення становило виконання судової функції Палатою лордів. Останнім випадком участі представників нижньої палати в судовому засіданні був відзначений у 1399 р. У наступному ж році комонери навіть прийняли спеціальну петицію, в якій просили монарха звільнити їх від виконання судових обов'язків [9, с.98]. Тому зрозуміло, що для відправлення правосуддя лорди збиралися за необхідністю. Що ж стосується виконання всіх інших функцій, то палати були зобов'язані збиратися паралельно, в один і той самий час. При цьому палата лордів є зв'язаною палатою громад лише в сенсі сесійних засідань, а не строковості власних повноважень. Це зумовлено тим, що всі її члени є або спадковими, або пожиттєвими перами.

До 1876 р. всі члени верхньої палати були спадковими лордами (hereditary peers), але внаслідок прийняття в цьому році Акта про апеляційну юрисдикцію [10] у її склад було введено чотири ординарні судді, яким пожиттєво був присвоєний титул «барон», але цей титул не передавався в спадок. Розглядуваний акт став початком внутрішньої зміни і оновлення Палати лордів.

Питання про зміну в підході формування складу верхньої палати розпочалося ще в період славнозвісної битви за Акт про парламент 1911 р. Справа в тому що кількість лордів-консерваторів значно переважала представників інших політичних сил. Та це і зрозуміло, адже представники аристократії, які засідали у верхній палаті, були покликані зберегти status quo в розвитку держави і тому відстоювали ті позиції, яких дотримувалася консервативна партія. Тому в момент обговорення

і прийняття рішення про урізання функцій Палати лордів, торі вирішили обрати менше із зол, і запропонували провести не функціональну реформу палати, а структурну, змінивши принцип обрання її членів. По запропонованому шляху реформатори не пішли, хоча в преамбулі Акту 1911 р. і зазначили, що в майбутньому Палату лордів буде реформовано шляхом народного представництва її членів, а не спадкового [11].

Під час прийняття іншого визначального для Британської Конституції акта про реформу Палати лордів у 1949 р. подібна дискусія знову ж таки відбулася. Професор Ласкі розкритикував свого часу «обмежену і ліниву» Палату лордів, вказавши на те, що із 750 перів тільки 35 відігравали в палаті активну роль, а 98 перів виступило всього по одному разу в рік з 1919 р. Більше 100 навіть не принесли присягу на вірність короні, а ця церемонія проводиться, коли пери вперше з'являються в палаті [12, с.110]. Тому зрозумілою ставала необхідність модернізації цього інституту, адже виникало питання про доцільність його існування як такого. Хоча слід також відзначити, що робота перів у Палаті відбувається, можна сказати, на громадських засадах, адже плату за свою діяльність отримували лише ординарні судді та лорд-канцлер.

Найбільш актуально в 1949 р. стояло питання про наданням права жінкам бути членами Палати лордів. Цей процес викликаний не лише рухом суфражисток та надання жінкам виборчих прав, а ще й тим, що внаслідок війни багато знатних сімей втратили синів, і єдиними спадкоємницями титулів, а як наслідок і всіх сімейних статків, були доньки. Саме тому, аристократи, рівно як і самі лорди, були зацікавлені у проведенні подібної реформи. Внаслідок цього консерватори вирішили розіграти цей аргумент як розмінну монету у процесі проведення дебатів про реформування Палати лордів. Маркіз Рідінг, виступаючи у верхній палаті 27.06.1949 р., заявив: «На думку цієї палати... варто терміново, як тільки це можливо, прийняти міри для підготовки

законодавства, яке наділяло б перес, що в нинішніх умовах не можуть займати свої місця в цій палаті, тими ж правами, обов'язками та привілеями, якими в даний час користуються чоловіки, що мають місця і право голоса в цій палаті» [13, с.178]. Але не зважаючи на ці доводи, лейбористи вирішили не розсосереджувати свої сили, і довели до логічного завершення компетенційне обмеження Палати лордів, адже на відміну від консерваторів вони бажали урізати повноваження палати, а не модернізувати оплот підтримки торі у парламенті.

До обговорення необхідності введення в парламентську практику пожиттєвих перів, повернулися в 1958 р. Оскільки всі функціональні обмеження Палати лордів звели фактично на нівець, то продуктивність її діяльності викликала жваві дискусії у суспільстві з приводу взагалі необхідність її існування. Граф Хоум, відкриваючи дискусію по питанню обговорення білля, зазначив що головною ціллю реформи є підвищення ефективності роботи палати [14, с.62]. Внаслідок прийняття закону про пожиттєвих перів 02.04.1958 р., монарх за поданням прем'єра, міг надавати пожиттєві титули, які дають їх власникам, як чоловікам, так і жінкам, право засідати в Палаті лордів [15, с.25].

Однак навіть після проведення подібних реформ багато аспектів діяльності Палати лордів були нерегульованими. Специфікою функціонування верхньої палати парламенту є те, що її склад нерегламентований, і тому не зрозуміло скільки лордів будуть присутніми при голосуванні того чи іншого законопроекту. Жорстких заборон, які б могли стати на заваді несподіваній появі «гостей із лісової глухомані»¹ в палаті до сих пір не було [14, с.60]. Тому при необхідності провалення певного білля у верхній палаті, торі можуть «мобілізувати» резерви своїх представників – ло-

рдів-консерваторів, і ті забезпечать «потрібний» результат голосування.

Показовим став один випадок, який свого часу був широко обговорюваним у британському суспільстві. Білля про санкції проти расистського режиму Сміта в Родезії був відхилений в 1968 році більшістю в 193 голоси проти 183. Багато учасників небувало людного голосування, з'явилися під склепінням Вестмінстерського палацу вперше за декілька десятиріч. Один із баронів, підсумовуючи результати засідання, сказав: «Сьогодні я зустрів силу-силенну родичів, яких вважав давно померлими» [16, с.362].

Після таких кричущих випадків ставала очевидною необхідність більш продуманого реформування Палати лордів саме на тій основі народного представництва, що була закріплена ще в Акті 1911 р. Однак англійці слідуючи принципу, який був сформульований ще Е. Берком: «зберігати все успішно функціонуюче і змінювати тільки те, що насправді потребує реформи», наступного разу внесли зміни до діяльності Палати лордів в 1999 р. Саме в цьому році уряд Т. Блера реалізував частину своєї передвиборчої програми, прийнявши Акт про палату лордів, яким відмінено право спадкових перів засідати в парламенті, такі повноваження були збережені лише за 92 спадковими перами. На сьогодні в Палаті лордів нараховується 780 членів, з них 88 спадкових пера та 667 пожиттєвих. Серед усіх членів верхньої палати, на даний час 598 пера та 182 пересси [17]. Також слід зауважити, що 01.09.2011 р. посаду Лорда-Спікера зайняла баронеса Де Соуза (Baroness D'Souza) [18]. Першою жінкою на цій посаді була баронеса Хайман (Baroness Hayman), яку обрали в 2006 р.

Важко сказати коли будуть зроблені наступні кроки у реформуванні верхньої палати і чи взагалі вони відбудуться. Ми лише можемо спрогнозувати цей процес, керуючись при цьому інформацією про історію реформування даного інституту. По-перше, враховуючи той факт, що ініціаторами найбільш

¹ Так в Англії називають лордів, які традиційно проживають у своїх маєтках в сільській місцевості.

радикальних кроків по реформуванню Палати лордів, були лейбористи (Акт про парламент 1911 та 1949 рр., Акт про палату лордів 1999, Конституційна реформа 2005 р.), то як нам вбачається, наступна реформа буде проведена за часів домінування в Палаті громад саме цієї партії.

По-друге, всі можливі акції на шляху відкладення запровадження обраності членів верхньої палати шляхом косметичного переоблаштування Палати лордів уже були зроблені. А введення подібного принципу в інституційну побудову Британської держави неминуче потягне за собою й інші конституційні зміни. У будь-якому випадку подальші реформи Палати лордів неминучі, питання лише в строках їх проведення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Государственное право Англии : курс лекций / М. М. Ковалевский. – СПб. : Литогр. Богданова, 1906. – 321 с.
2. Norton P. Parliament in British Politics / Norton Philip. – 2nd edition. – L. : Palgrave macmillan, 2013. – 336 p.
3. Гутнова Е. В. Возникновение английского парламента: Из истории английского общества и государства XIII века / Е. В. Гутнова ; отв ред. С. Д. Сказкин. – М. : Моск. гос. ун-т, 1960. – 580 с.
4. Гнейст Р. История государственных учреждений Англии : монография / Р. Гнейст ; под ред. С. А. Венгерова. – М. : Типо-литогр. В. Рихтера, 1885. – 857 с.
5. Дайси А. В. Основы государственного права Англии. Введение в изучение английской конституции : монография / А. В. Дайси ; под ред. П. Г. Виноградов. – Изд. 2-е. – М. : Тип. Т-ва И. Д. Сытина, 1907. – 671 с.
6. A Short History of Parliament / edited by Clyde Jones. – L. : Boydell Press, 2012. – 386 p.
7. Фонбланк А. Правление Англии. Учебник конституции правления и законов британской империи : монография / А. Фонбланк ; пер. Ю. С. Гамбаров ; предисл. А. Трачевский. – СПб. : Изд. картограф. заведения А. Ильина, 1903. – 216 с.
8. Magna Carta (1297) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.legislation.gov.uk/aep/Edw1cc1929/25/9>.
9. Арчер П. Английская судебная система / П. Арчер. ; под ред. и с предисл. Б. С. Никифоров. – М. : Изд-во иностр. лит., 1959. – 267 с.
10. Appellate Jurisdiction Act 1876 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Vict/39-40/59/contents>.
11. Parliament Act 1911 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/1-2/13>.
12. Макдональд У. Повседневная жизнь британского парламента / Уна Макдональд ; пер. с англ. Е. В. Колодочкиной. – М. : Молодая гвардия, 2007. – 347 с.
13. Ковалев И. Г. Проблема модернизации верхней палаты британского Парламента в условиях послевоенной реконструкции / Ковалев И. Г. // Известия Уральск. гос. ун-та. Сер. 2: Гуманитарные науки. – 2012. – № 1. – С. 168–180.
14. Ковалев И. Г. Акт о пожизненном пэрстве 1958 года: поворотный момент или видимость реформирования Палаты лордов / Ковалев И. Г. // Исторический журнал: научные исследования. – 2012. – № 1 (7). – С. 57–68.
15. Конституції зарубіжних країн : навч. посіб. / авт.-упоряд. В. О. Серьогін та ін. – Х. : ФІНН, 2009. – 664 с.
16. Овчинников В. В. Сакура и дуб : Впечатления и размышления о японцах и англичанах / Овчинников В. В. – Київ : Днипро, 1986. – 479 с.
17. Lords by party, type of peerage and gender [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.parliament.uk/mps-lords-and-offices/lords/composition-of-the-lords>.
18. About the Lord Speaker [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www>.

parliament.uk/business/lords/lord-speaker/about- | lord-speaker.

Бруслик О. Ю. Виникнення та склад палати лордів Британського парламенту / О. Ю. Бруслик // Форум права. – 2014. – № 3. – С. 35–41 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_3_8.pdf

Розглядається зародження Палати лордів у Великобританії шляхом аналізу функціонування ранніх прототипів цього органу. Досліджено питання термінології та семантичного значення застосовуваних понять. При цьому увагу в статті також приділено мовному питанню в діяльності парламенту. Аналізується еволюція підходів до питання особистісного складу Палати лордів. Здійснюється оцінка етапів реформування персонального наповнення верхньої палати парламенту із оцінкою нинішнього складу.

***

Бруслик А. Ю. Возникновение и состав Палаты лордов Британского парламента

Рассматривается зародение Палаты лордов в Великобритании путем анализа функционирования ранних прототипов этого органа. Исследованы вопросы терминологии и семантического значения применяемых понятий. При этом внимание в статье уделено также языковым что использовались в деятельности парламента. Анализируется эволюция подходов к вопросу личностного состава Палаты лордов. Осуществляется оценка этапов реформирования персонального состава верхней палаты парламента с оценкой нынешнего состояния.

***

Bruslyk A.Ju. The Origin and Composition of the House of Lords in the UK

We consider the origin of the House of Lords in the UK by analyzing the operation of the early prototypes of the body. The issue of terminology and concepts used semantics value. This paper also attention given to language issues in the Parliament. We analyze the evolution of approaches to personal composition the House of Lords. It was assesses the stages of the reform of the personal composition of the upper house of parliament with the assessment of the current status.